

"השלטון נמצא ברחוב": מרד הסטודנטים במאי 1968 והמרחב הפריסאי

במעקב מדוקדק אחר כל ההפגנות, המהומות, המתרסים והשביתות בפריס במרוצת החודשים מאי ויוני, 1968, מבהיר אבנר בן-עמוס את החזון ואת המניעים של הסטודנטים, שביקשו לא רק לתקן את מערכת ההשכלה הגבוהה בצרפת, אלא לכוון חברה צודקת יותר. בהשפעתם של פילוסופים וסוציולוגים ובשיתוף פעולה – לפחות חלקי זמני – עם האיגודים המקצועיים של הפועלים, הצליחו צעירים רדיקליים להשתלט על המרחב הציבורי ולזעזע את החברה השמרנית וגם אם בטווח הקצר דומה היה, שמרד הסטודנטים גבה מחיר גבוה והסתיים בכישלון, הרי בדיעבד אפשר להצביע על הישגיו בתחומים שונים של הפוליטיקה, החברה והתרבות בצרפת.

גם כיום, כעבור למעלה מארבעים שנה, נותרו האירועים שהתרחשו באביב 1968 בצרפת בגדר חידה. הדרמה התחילה ב-22 במרס בהשתלטות של קבוצת סטודנטים שמאלנים על משרדיו של דֶקן הפקולטה בננטר (Nanterre), נמשכה ב-10 במאי בלילה של מאבק אלים בין סטודנטים לשוטרים ברובע הלטיני בפריס, התרחבה לכדי שביתה כללית ששיתקה את צרפת בסוף חודש מאי, הגיעה לשיאה בניסיון של השמאל המתון להחליף את השלטון והסתיימה בהשבת הסדר על כנו בסוף חודש יוני, לאחר בחירות שבהן ניצחה באופן מוחלט המפלגה השלטת. כיצד אפשר להסביר את כל התהפוכות הללו? הן מפתיעות עוד יותר אם מביאים בחשבון, כי כיסאו של הגנרל שרל דה גול (de Gaulle), גיבור מלחמת העולם השנייה, שהגיע לשלטון בשנת 1958 בזכות דימויו כאיש החזק שיוכל לפתור את בעיית אלג'יריה, נראה באותה תקופה יציב מתמיד.

דה גול כונן את המשטר הנשיאותי האוטוריטרי של הרפובליקה החמישית על חורבות המשטר הפרלמנטרי הרופף של הרפובליקה הרביעית, שיקם את מעמדה הבינלאומי של צרפת ושחרר אותה מן העול של המלחמה באלג'יריה באמצעות הענקת עצמאות לטריטוריה שמעבר לים בשנת 1962. תחת הנהגתו הוסיפה להתקדם המודרניזציה של צרפת תוך עלייה מתמדת ברמת החיים ושיעור נמוך של אבטלה ואינפלציה. הן מימין והן משמאל למפלגתו לא הסתמן כוח פוליטי שהיה יכול לאיים עליו, והשליטה המוחלטת-כמעט של המדינה באמצעי התקשורת הבטיחה, כי גם קולה של האופוזיציה נשמע אך בקושי. שנת 1968 נפתחה ללא שום סערה פוליטית באופן. במאמר שפורסם ב-15 במרס בעיתון היומי **לה מונד** (*Le Monde*) טען העיתונאי, כי "מה שמאפיין כיום את החיים הציבוריים שלנו הוא השעמום. הצרפתים משועממים. הם אינם לוקחים חלק באירועים החשובים שמטלטלים את העולם [...] הצעירים משתעממים [...] הגנרל דה גול משתעמם". אין פלא אפוא שעוצמת הטלטלה של אירועי מאי-יוני הייתה בצרפתים כרעם ביום בהיר.

חשיבות מיוחדת הייתה לממד הסטודנטיאלי של האירועים. ההיסטוריונים מחלקים בדרך-כלל את אירועי מאי-יוני לשלושה שלבים: השלב הסטודנטיאלי, שבו יצאו הסטודנטים מכותלי

האוניברסיטה למאבק ציבורי (3-13 במאי); השלב החברתי, שבו הצטרפו למאבק ארגוני הפועלים ובתי-החרושת הושבתו (13-27 במאי), והשלב הפוליטי, שבו ניסו כמה מנהיגים פוליטיים "לרכוב על הגל" ולהביא להחלפת השלטון (27-30 במאי). יש המוסיפים שלב רביעי, של חזרה איטית לסדר, במרוצת חודש יוני. אלא שחלוקה מעין זו מתעלמת מן האופי המיוחד של פעילות הסטודנטים. לא זו בלבד שהיא נמשכה כל ארבע התקופות, ולא פסקה עם המעבר ל"שלב החברתי", אלא שהיא כללה בתוכה גם היבטים חברתיים ופוליטיים חשובים. היבטים אלה היו שונים אמנם מהדרישות החברתיות המקובלות ומכללי המשחק הפוליטי שהיו נהוגים באותה עת, אך דווקא משום כך יש לנתח אותם בנפרד.

כמו כן, חשיבות מיוחדת שמורה לפעילות של הסטודנטים בפריס. למרות הניסיונות לצמצם את הריכוזיות בצרפת לאחר מלחמת העולם השנייה, נותרה פריס של שנות השישים המרכז של המדינה בה"א הידיעה – המרכז הפוליטי, החברתי והתרבותי. משום כך, מה שקרה בה השפיע מיד הרחק מעבר לגבולותיה, וקיבל משמעות לאומית ואפילו בינלאומית מתוך מגוון הפעילויות הסטודנטאיות בפריס בחתי לודן בשני עניינים עיקריים ההשתלטות על המרחב הציבורי הפתוח, כלומר הרחובות והכיכרות, באמצעות הפגנות ומתרסים; וההשתלטות על המרחב הציבורי הסגור, כלומר על בניין הסורבון (Sorbonne) של אוניברסיטת פריס ברובע הלטיני, והפיכתו ל"קומונה" סטודנטאית. ניתוח של שני ההיבטים הללו יכול להוביל, אם לא לפתרון מלא של החידה, לפחות להבהרת התהליך שבאמצעותו הפכה מחאה צרה ומצומצמת למרד מקיף ועממי.

הסטודנטים לפני המרד

על מנת להבין את התפרצות הסטודנטים במאי-יוני 1968 יש להכיר קודם כול את חבית אבק השרפה ואת המרעומים שהציתו אותה. האוניברסיטה הצרפתית סבלה באותו זמן ממשבר עמוק, שנבע מחוסר היכולת שלה להסתגל לנסיבות המשתנות הגידול הדמוגרפי המהיר לאחר מלחמת העולם השנייה (דור "הבייבי בום"), וההחלטה לאפשר לכל בעל תעודת בגרות המעוניין בכך להמשיך ללימודים גבוהים, גרמו להתפוצצות אוכלוסין בלתי-מבוקרת באוניברסיטאות. בין השנים 1962 ל-1967 גדל מספר הסטודנטים מ-280,000 ל-605,000 והאוניברסיטאות לעומת זאת לא התרחבו במקביל. התוצאה מבחינת התנאים הפיסיים – קמפוסים, חדרי הרצאות, ספריות – הייתה צפיפות מחרידה ותחושה שמדובר בחינוך גבוה כההליך תעשייתי, שבו נכנסים הצעירים מצד אחד של המפעל ויוצאים מצדו האחר עם דיפלומה חסרת-ערך, בלי שרכשו תובנות חדשות על עצמם או על העולם. תחושה זאת גברה עקב שיטות ההוראה המיושנות. רוב השיעורים, בעיקר במדעי הרוח והחברה, התנהלו במתכונת של הרצאות פרונטליות, והתלמידים כמעט שלא פגשו את מוריהם פנים אל פנים במהלך הלימודים. התרופה נמצאה בהרחבה של סגל המורים על-ידי גיוס מרצים לתקנים הזוטרים, אך הצעד הזה גרם למצוקה מסוג אחר, הפרופסורים הוותיקים והבכירים, שעמדו בראש הפירמידה, המשיכו להחזיק את כל הכוח האקדמי והמנהלי בידיהם, והמרצים הזוטרים נותרו חסרי-אונים ומתוסכלים. האחרונים היו קרובים יותר, בגילם ובאורח חייהם, לסטודנטים מאשר לפרופסורים, ולכן גם נטו להשתתף במרד של אביב 1968.

הקשר בין גיל לאורח חיים יצר קטגוריה חברתית חדשה הנעורים. הייתה זו קבוצה נזילה, כיוון שהתחילה בקרב בני-נוער, תלמידי הכיתות הגבוהות של בית-הספר התיכון והסתיימה אי-שם בקרב צעירים בשנות העשרים לחייהם. היא כללה בעיקר את ילדי המעמד הבינוני, אך גם חלק מילדי מעמד הפועלים. מה שאפיין את הקבוצה, והפריד אותה מעולם המבוגרים, היה

סוג התרבות שצרכה: מוסיקה (רוק'נרול), סרטים ("הגל החדש") ספרים (קומיקס) ופוסטרים, שנעדרו לבני הגילים הללו וביטאו את עולמם. אחד הסמלים החשובים של התרבות הזו, שמילא תפקיד חשוב במאבקים האלימים סביב המתרסים ברובע הלטיני; היה הטרנזיסטור: מכשיר אישי, נייד, שאפשר בדרך-כלל להאזין למצעדי הפזמונים, אבל גם להקשיב בעת הצורך לשידורים חיים מ"שדה המערכה". תופעות דומות של תרבות נעורים מתבדלת התרחשו גם בארצות מערביות אחרות, אך בצרפת קיבלה תרבות זו גוון ייחודי משלה בשל הפער הגדול בין דור ההורים, שגדל על הערכים השמרניים של הרפובליקה השלישית (1870-1940) וחווה את מלחמת העולם השנייה, לדור הבנים, שנולד אחרי המלחמה, לתוך תקופה של שפע יחסי, וביקש להתנער מן המסגרות המאובנות שכפו עליו המבוגרים.

התנערות זו, שבאה לידי ביטוי למשל ביחסים פתוחים יותר בין המינים, נחשבה עד שנת 1968 לבעלת גוון א-פוליטי בעליל. היו כאלה שהצטערו על כך, כגון הפילוסוף ז'ן-פול סרט (Sartre), שטען בריאיון עמו, שפורסם ב-19 בנובמבר 1964 בשבועון **נובל אובזרבטור** (*Nouvel Observateur*), כי תרבות הצריכה ההמונית יוצרת אצל הצעירים חשיבה לא-פוליטית. לעומתו פרנסואה מיסוף (Missoffe), שר הנוער והספורט בממשלת דה גול, פרסם במאי 1967 **ספר לבן על הנוער** (*Livre blanc de la jeunesse*), שהתבסס על מחקר סוציולוגי מקיף, ובו צוין בסיפוק, כי "הצעיר הצרפתי מעוניין להתחתן בגיל צעיר, ומטרתו העיקרית היא ההצלחה המקצועית [...] הוא מתעניין בכל הסוגיות החשובות, אבל אינו מעוניין להשתלב בחיים הפוליטיים [...] הוא סבור כי עתיד המדינה תלוי ביעילות התעשייה, בשמירה על הסדר ובגיבוש החברתי". הטעות, הן של סרט והן של מיסוף, הייתה במתן הגדרה צרה מדי לתחום הפוליטי, והרחבתו אכן הייתה אחת המטרות של מרד הסטודנטים.

אם ממשילים את הקבוצה הדורית הזו לאבק שרפה, הרי המרעומים היו כל אותם ארגונים פוליטיים בלתי-מפלגתיים שפעלו בקרב הסטודנטים והנוער ונתנו ביטוי ברור לתחושות העמומות של חוסר נחת. כמה מאותם ארגונים היו פעילים כבר בתקופת המאבק למען עצמאות אלג'יריה, ובה רכשו מיומנות במחאה ציבורית. אחר-כך הם פנו למאבק נגד המעורבות של ארצות-הברית במלחמת וייטנאם ובעד הרחבת הקומוניזם בנוסח קובה למדינות דרום-אמריקה. אולם, בסופו של דבר, נותר המאבק האנטי-קולוניאלי בשולי המרד של שנת 1968. את ההסבר לפעילות של אותם ארגונים יש לחפש בתוך ההקשר של מסורת השמאל הצרפתי, ובראש ובראשונה בירידת כוחן של המפלגה הקומוניסטית ושל השקפת העולם המרקסיסטית האורתודוקסית בקרב הצעירים. המפלגה הקומוניסטית הפכה בהדרגה, במחצית השנייה של שנות החמישים, למעין תמונת ראי למשטרו של דה גול: גוף נוקשה, הייררכי, אוטוריטרי וביורוקרטי, שאינו סובל כל אפוזיציה, ונשלט על-ידי הדור הוותיק ששאב את הלגיטימיות שלו ממיתוס הרזיסטנס (תנועת ההתנגדות) למשטר וישי (Vichy). הקומוניסטים הוסיפו לתמוך במדיניות של ברית-המועצות, אף לאחר דיכוי המרד ההונגרי וחשיפת פשעי הסטליניזם בשנת 1956, אך ראו עצמם גם כפטריוטים צרפתיים ונמנעו מלהצטרף למאבקים האנטי-קולוניאליים. הם התמקדו בעיקר בשיפור מצבם של הפועלים, ושלטו באיגוד המקצועי החשוב ביותר שלהם, "הקונפדרציה הכללית של העובדים" (Confédération générale du travail, CGT).

את הכפפה המהפכנית, ששמטה מידיה המפלגה הקומוניסטית, הרימו הארגונים השמאלניים השונים שפעלו בקרב הסטודנטים, אם כי חלק מהם נתנו למושג "מהפכה" פירוש שונה מזה של המרקסיסטים האורתודוקסים. בניגוד למונוליתיות של המפלגה הקומוניסטית, הנוף של

הארגונים הסטודנטיאליים היה משובץ בקבוצות קטנות, שההבדלים ביניהן היו נהירים במקרים רבים רק לחבריהן. חלקן אף נוצרו במהלך האירועים עצמם, עקב חוסר שביעות רצון מפעולתם של הארגונים הקיימים. לא נדיר היה למצוא סטודנט שהשתייך בו-בזמן לשני ארגונים או יותר. שני הארגונים ה"ממוסדים" ביותר היו למעשה איגודים מקצועיים – האחד של סטודנטים והאחר של מרצים – שהיו אמורים לייצג את האינטרסים המקצועיים של חבריהם, אולם הרחיבו את תחומי פעילותם לפוליטיקה הארצית הראשון, ה"אגודה הלאומית של הסטודנטים הצרפתים" (Union nationale des étudiants de France, UNEF), התבלט במיוחד בשנת 1960/1 במאבק למען עצמאות אלג'יריה, ולפיכך הקימה המדינה איגוד מתחרה, "ניטרלי" מבחינה פוליטית, שאליו היא העבירה את תמיכתה הכספית. מספר חברי UNEF התמעט בהדרגה, עד לכ-50 אלף בשנת 1968, אולם בהנהגתו הפעילה של ז'ק סובז'ו (Sauvageot) הוא מילא תפקיד מרכזי באירועי מאי-יוני. הארגון השני, "האיגוד הלאומי של המרצים" (Syndicat national de l'enseignement supérieur, SNE-Sup), ייצג בעיקר את המרצים הזוטרים. המזכיר הכללי של ארגון זה, אלן ז'יסמר (Geismar), ממנהיגי המרד, העמיד לרשות הסטודנטים השובתים את משרדיו ברובע הלטיני ואלה היו להם מעין מפקדה כללית. בצדם של אלה פעלו כמה ארגונים קטנים, שהבולטים ביניהם היו שני ארגונים רדיקליים שפרשו בשנת 1966 מ"אגודת הסטודנטים הקומוניסטים" (Union des étudiants communistes, UEC), אשר נשלטה ביד ברזל על-ידי הנהגת המפלגה הקומוניסטית. האחד, "הנוער הקומוניסטי המהפכני" (Jeunesse communiste révolutionnaire, JCR), פעל בהשראה טרוצקיסטית, וראה את עצמו כאבנגרד סטודנטיאלי מהפכני, ואילו האחר, "אגודת הנוער הקומוניסטי המרקסיסטי-לניניסטי" (Union des jeunes communistes marxistes-léninistes, UJC-ml) היה בעל אוריינטציה סינית-מאואיסטית, והדגיש יותר את הצורך לשתף פעולה עם הפועלים. אל אלה נוספו "ועדי הפעולה של תלמידי התיכון" (Comités d'action lycéens, CAL), שהוקמו בכמה בתי-ספר תיכוניים בפריס במהלך שנת 1967 ותמכו ברעיונות המהפכניים של הסטודנטים.

מקורות ההשראה הרעיוניים של ה"שמאל החדש" הסטודנטיאלי היו בעיקר צרפתיים. חלק מן הפעילים הכירו אמנם את כתביהם של הוגים שחידשו את המחשבה הסוציאליסטית והאנרכיסטית, כגון מיכאיל בקונין (Bakunin) הרוסי, גאורג לוקאץ' (Lukács) ההונגרי או הרברט מרקוזה (Marcuse) הגרמני-האמריקני, אבל היו אלה ההוגים הצרפתים, שהגיבו במישרין על תנאי החיים בצרפת ואף שימשו כמרצים באוניברסיטאות, אשר עיצבו את השקפת עולמם של חברי הארגונים. שתי קבוצות של אינטלקטואלים, שהיו גם פעילים פוליטיים, בלטו במיוחד בשנות השישים בנוף של ה"שמאל החדש". האחת, "סוציאליזם או ברבריות" (Socialisme ou Barbarie), פעלה בשנים 1948-1967, והוציאה לאור כתב עת בשם זה. שני המייסדים והמנהיגים של הקבוצה, הפילוסופים קורנליוס קסטוריאדיס (Castoriadis) וקלוד לפור (Lefort), פרשו מן המפלגה הקומוניסטית-הטרוצקיסטית על רקע חילוקי דעות לגבי היחס לברית-המועצות: הם ראו בה מדינה בעלת משטר ביורוקרטי מדכא, שאינה שונה באופן עקרוני מן המדינות הקפיטליסטיות המערביות, אלא באופי הריכוזי של הכלכלה והחברה. בשנות החמישים הצטרפו אליהם הוגים חשובים כז'ן-פרנסואה ליוטר (Lyotard) ואיב'ר דמיש (Damisch), והם הוסיפו להתרחק מן העמדה המרקסיסטית האורתודוקסית. טענתם הייתה, כי הקפיטליזם המודרני עומד לפתור את הבעיות הכלכליות של מעמד הפועלים, ולכן יש להפנות את הביקורת החברתית לעבר שאלת הניכור שיוצרת חברת הצריכה ההמונית, לתמוך בקבוצות מדוכאות כגון נשים ונוער, ולעסוק ברצינות בסוגיות של תרבות, חינוך ואורבניזם. החזון שלהם כלל מעבר מהפכני, ספונטני, מן החברה

האוטוריטרית של זמנם לחברה נטולת הייררכיה וביורוקרטיה, שבה ינהלו העובדים את עצמם באמצעות מועצות עצמאיות ויפתחו מעורבות בענייני ציבור.

חברי הקבוצה השנייה, "האינטרנציונל הסיטואציוניסטי" (L'Internationale situationniste, IS) השתייכו לדור צעיר יותר, שהתבגר לאחר מלחמת העולם השנייה, והגיעו למסקנות דומות לאלה של "סוציאליזם או ברבריות", אך בתנועה בכיוון ההפוך: מדיון בשאלות של אמנות ותרבות לעיסוק בשאלות של פוליטיקה ושינוי חברתי. הקבוצה נוסדה בשנת 1957 ושילבה בשורותיה אמני אוונגרד ופעילים פוליטיים. היא הוציאה בשנים 1958-1969 כתב עת באותו השם והתפרקה בשנת 1972. חבריה, שהיו מקורבים תחילה לאנשי "סוציאליזם או ברבריות", אימצו את הביקורת שלהם נגד הביורוקרטיה הקומוניסטית מצד אחד ונגד תרבות ההמונים הקפיטליסטית מצד אחר, והדגישו את הצורך ליצור "סיטואציות" ספונטניות שיוכלו לקדם את המהפכה. דגם האירוע שלהם היה ה"הפנינג" (happening) של שנות החמישים: התרחשות אמנותית ספונטנית, ללא תסריט קבוע, שבמסגרתה הפכו הצופים הפסיביים ל"שחקנים" פעילים. חברי IS ראו עצמם כממשיכי דרכם של האמנים הדאדאיסטים והסוריאליסטים – שביקשו למחוק את ההפרדה בין האמנות לחיים ובין יצרני התרבות לצרכניה – אך הרחיקו לכת וביקשו לחולל שינוי רדיקלי גם בחיי היומיום והרגלי הפנאי! הם לא הסתירו את הממד האוטופי-העתידי של הפרויקט האנרכיסטי-היצירתי שלהם, שכלל גם את ביטול המדינה, המשכורות וחלוקת העבודה המודרנית, אך הם היטיבו לפעול בהווה והתמחו ביצירת פרובוקציות שמשכו את תשומת-לב הציבור. כך, למשל, לאחר שחברי הקבוצה נבחרו להנהגת סניף UNEF באוניברסיטת שטרסבורג (Strasbourg), הם חילקו בטקס הפתיחה החגיגי של שנת הלימודים 1966/7 חוברת ובה מניפסט סיטואציוניסטי מאת הסטודנט הטוניסאי מוסטפה קיאטי (Khayati), שכותרתו **על אודות חייו העלובים של הסטודנט מנקודת מבט כלכלית, פוליטית, פסיכולוגית, מינית, ובעיקר אינטלקטואלית, וכן כמה הצעות לשיפורם (De la misère en milieu étudiant considérée sous ses aspects économique, politique, psychologique, sexuel et notamment intellectuel et de quelques moyens pour y remédier)**. כמו הפרסומים האחרים של הקבוצה, גם החוברת הופצה בלי שהייתה מוגנת על-ידי זכויות יוצרים, וזכתה לשכפול בעותקים רבים ולפופולריות רבה בקרב הסטודנטים הצרפתים. בשנה שלאחר מכן יצאו לאור שני ספרים שפירטו את העמדות הסיטואציוניסטיות האחד של ראול ואניגם (Vaneigem), **כיצד על הצעירים לחיות את חייהם (Traité de savoir-vivre à l'usage des jeunes generations, Paris 1967)**, והאחר של גי דבור (Debord), **שהיה גם המנהיג הלא-מוכתר של הקבוצה, חברת הראווה (La société du spectacle, Paris 1967)**; מהדורה עברית בהוצאת בבל, תל-אביב (2001). שני הספרים – הראשון בעל אופי פואטי והשני פילוסופי – היו התקפה חזיתית על חברת הצריכה המודרנית, ההופכת כל דבר לסחורה עוברת לסוחר ויוצרת אזרחים מנוכרים, צייתנים ופסיביים. שני הכותבים היו בקיאים היטב בכתבי הסוציולוגים של תקופתם והסתמכו על התאוריות שפיתחו על-ידם.

בצרפת של המאה התשע-עשרה הייתה זו ההיסטוריה שנחשבה לדיסציפלינה האקדמית בעלת הפוטנציאל החתרני ביותר: העבר הלאומי, ובייחוד העבר המהפכני, היה טעון בגיבורים ואירועים ששימשו כמודל נגדי למשטרים הראקציוניים. במאה העשרים, לעומת זאת, עם עליית חשיבותם של מדעי החברה, הפכה הסוציולוגיה בהדרגה לדיסציפלינה בעלת פוטנציאל חתרני לא-פחות. ההתבוננות הביקורתית בהווה, והניסיון לחשוף את המנגנונים הסמויים המחזקים את מוסרות השלטון, היו חלק מסדר היום של הסוציולוגיה, ומשום כך פנו

אליה רבים מן הסטודנטים שביקשו לחולל שינוי חברתי. הסוציולוגים הצרפתים נהנו גם מיתרון יחסי, בהיותם שייכים לתחום אקדמי חדש ובלתי-ממוסד, ש"כללי המשחק" שלו טרם נקבעו באורח סופי, והם היו יכולים לפיכך להשחית את החצים שלהם כמעט באין מפריע.

חשיבות המבט הסוציולוגי בשביל הסטודנטים הפעילים נבעה מכך, שהוא אפשר להם לחשוף את אופן הפעולה של המוסד שאליו הם השתייכו: האוניברסיטה. תפקיד מרכזי בכך מילאו שני סוציולוגים, פייר בורדייה (Bourdieu) וז'ן-קלוד פסרון (Passeron), שפרסמו בשנת 1964 ספר בשם **היורשים: הסטודנטים והתרבות** (*Les héritiers: les étudiants et la culture*). הספר נועד לקרוע את המסווה מעל הגישה המניחה, כי מערכת החינוך מבוססת אך ורק על עקרונות מריטוקרטיים ומאפשרת לכל מי שרוצה בכך להצליח בתנאי שיהיה מוכשר וחרוץ. לטענת המחברים, מערכת החינוך הצרפתית, לרבות ההשכלה הגבוהה, משכפלת למעשה את המבנה החברתי הקיים ואינה מאפשרת לבני השכבות הנמוכות להתקדם ולהגיע לעמדות בכירות. הם הרחיבו את התאוריה המרקסיסטית על-ידי הדגשת הממד התרבותי של הפער המעמדי, שאינו רק משקף את ההבדלים החברתיים, אלא גם יוצר אותם. במחקר אמפירי-כמותי הם הראו את המכשולים הניצבים בפני בני הפועלים בכניסה לאוניברסיטה ובמהלך הלימודים בה. הטענות המוצגות בספר שימשו בסיס להצעות שונות לרפורמה במערכת ההשכלה הגבוהה שהועלו על-ידי הסטודנטים בזמן אירועי 1968.

מלבד ההשפעה של ספרים סוציולוגיים מסוימים, יש לציין גם את חשיבותה של "סביבה" סוציולוגית ייחודית – מעין חממה – שהייתה בית-גידול לכמה מן הפעילים החשובים של המרד. בחוג לסוציולוגיה בפקולטה למדעי הרוח והחברה בננטר, אחד מן הקמפוסים החדשים שנבנו מחוץ לפריס, לימדו כמה סוציולוגים ביקורתיים, והאווירה הפתוחה והחופשית ששררה בו עודדה את התלמידים לפעול באופן אפוזיציוני. בין הסוציולוגים שלימדו בחוג בשנים 1965-1968 ראוי לציין את אלן טורן (Touraine), שהחל לפתח באותה תקופה את הסוציולוגיה כתחום שיכול לעזור ל"שחקנים" החברתיים להבין את מצבם ולקחת את גורלם בידיהם; את ז'אן בודריאר (Baudrillard), שעשה אז את צעדיו הראשונים בתחום הסוציולוגיה של חברת הצריכה; ואת אדגר מורין (Morin), שהצביע על הצעירים כגורם אוטונומי ובעל פוטנציאל מהפכני. אך הדמות המשפיעה ביותר על מנהיגי המרד – בייחוד אנשי האינטרנציונל הסיטואציוניסטי – הייתה זו של אנרי לפבר (Lefebvre): סוציולוג מרקסיסט, מבוגר באופן יחסי (ליד 1901), שגורש בשנת 1958 מן המפלגה הקומוניסטית בשל עמדותיו הביקורתיות הודות לקשריו בעולם האמנות יצר לפבר גשר בין האונגרד האמנותי לאונגרד החברתי. הוא הזמין, למשל, את האמן הרב-תחומי ז'ן-ז'ק לבל (Lebel) לערוך בפברואר 1967 "הפנינג" במסגרת החוג לסוציולוגיה, והעביר חלק משיעוריו במתכונת של סעודות לא-פורמליות במשרדו. לשלושה מספריו הייתה חשיבות מיוחדת בעיני הסטודנטים המורדים. בשניים הראשונים באה לידי ביטוי חשיבה סוציולוגית, שהמשיכה את הביקורת המרקסיסטית על הקפיטליזם, אך עדכנה אותה לאור ההתפתחויות החברתיות והתרבותיות של המאה העשרים: **ביקורת על חיי היומיום** (כרך ב), (*Critique de la vie quotidienne*, Paris 1961), שבו הציע לחולל שינוי רדיקלי בחיי היומיום על מנת לחלצם מהדיכוי הקפיטליסטי; ו**הזכות לעיר** (*Le droit à la ville*, Paris 1968), שכלל ניתוח נוקב של האופן שבו משעבדת העיר המודרנית המנוכרת את תושביה, וקרא להעניק להם שליטה על המרחב ועל התכנון האורבניים. הספר השלישי, לעומת זאת, היה היסטורי באופיו: **ההכרזה על הקומונה** (*La proclamation de la commune*, Paris 1965). בדומה למרקס, לפבר העלה על נס את הקומונה הפריסאית של מרס-מאי 1871, שנוסדה בעקבות מרד סוציאליסטי-פטריוטי נגד

המשטר השמרני של הרפובליקה הצרפתית השלישית, על רקע המאבק בכובש הגרמני, ודוכאה בכוח הזרוע על-ידי חיילי הרפובליקה. אולם הוא הבליט בה את הממד הספונטני-הפסטיבל, וקטעים מן הספר נקראים כתיאורים עתידיים של מרד מאי-יוני 1968:

המרד של 18 במרס [1871], אשר הביא בעקבותיו את הימים המופלאים של הקומונה, פתח דרך אל עתיד של אפשרויות בלתי-מוגבלות, תוך התעלמות ממכשולים וקשיים שהיו עלולים לחסום אותה. היה זה אירוע ספונטני ביסודו [...] שסחף את המשקעים אשר נוצרו במשך מאות שנים: המדינה, הביורוקרטיה, המוסדות, התרבות המאובנת. הייתה זו התפרצות של הר געש, שפלט בבת אחת את החומר המת שנערם במשך שנים [...] הקומונה הייתה הפסטיבל החשוב ביותר של המאה ושל העידן המודרני: ניתוח קר של האירוע יגלה בו את רצונם של המורדים להפוך לאדונים של חייהם ושל ההיסטוריה שלהם, לא רק בכל מה שנוגע להחלטות פוליטיות, אלא גם במישור של חיי היומיום [...]. המעשה המהפכני הטוטלי הזה, שהתרחש בממד ההיסטורי, מוכיח, כי התפישה המרקסיסטית את סוף העידן הפרה-היסטורי של האנושות, ביטול הניכור האנושי והתחלה של חיים אשר נשלטים על-ידי העם עצמו – תפישה זו אינה שייכת, כפי שטענו אחדים, לתחום האסכטולוגי, לחזון האפוקליפטי או לתבנית אוטופית כלשהי. אוטופיה זו, מיתוס זה, הפכו בתוך ימים למעשים ולחלק מהחיים עצמם [...] ההמונים הפריסאים שנהרו ברחובות פתחו לרווחה אופקים חדשים. הכאוס שלהם יצר למעשה סוג חדש של סדר [...] הקומונה הקדימה להצביע על האפשרי ועל הבלתי-אפשרי באורח כזה, שאפילו מפעלים שאי-אפשר היה ליישםם ונתרו בחזקת תוכנית פוליטית גרידא, כמו הפרויקט הפדרטיבי [פיצול סמכויותיה של המדינה הצרפתית], שמרו על משמעותם העמוקה.

הפופולריות של הספר על הקומונה העידה, כי הסטודנטים של מאי-יוני 1968 חיפשו השראה לא רק בסוציולוגיה, אלא גם בהיסטוריה. אולם ההיסטוריה שימשה לגביהם רק מאגר אקלקטי של סמלים ומושגים, לא דרך למיקוד המבט בגיבור או אירוע מסוימים ששמשו להם מופת. במהלך המרד רבו אפוא האזכורים של אירועים מן ההיסטוריה המהפכנית הצרפתית, כגון המהפכה הצרפתית של שנת 1789, המהפכות בשנים 1830 ו-1848 והקומונה הפריסאית, ומן ההיסטוריה האירופית בכללה, כגון המהפכות בשנים 1905 ו-1917 ברוסיה ומרד הספרטקים הקומוניסטי בגרמניה בשנת 1919. אך בעיקר התייחסו אל מלחמת העולם השנייה, שהייתה טרייה עדיין בתודעת הציבור. שהרי הלגיטימציה של שני היריבים הפוליטיים החשובים של הסטודנטים – המשטר הגוליטי והמהפלה הקומוניסטית – נשענה, בין השאר, על ההתנגדות הפעילה שגילו למשטר הפשיסטי של וישי. משום כך נקטו הסטודנטים לאורך כל המרד במהלכים של היפוך סמלי, השוו את עצמם לאנשי הרזיסטנס ואת יריביהם לשליטים הפשיסטיים. אולם היה בכך יותר מאשר משחק בהיפוך של סמלים וזהויות כפי שהראו היסטוריונים אחדים, אפשר להצביע על המשכיות מסוימת בין המשטר של וישי למשטרים של הרפובליקה הרביעית והחמישית, בייחוד בכל מה שנוגע למפעלים של מודרניזציה, תיעוש ותכנון ושליטה ריכוזיים.

מה שאפשר, אם כן, את המרד של 1968 היה השינוי בהלך הרוח של הסטודנטים, אשר הפסיקו לראות את מבנה הכוח ההיררכי של הרפובליקה החמישית כמובן מאלו. ההיסטוריון רוז'ה שרטייה (Chartier) טען, שהמהפכה הצרפתית הייתה יכולה להתרחש רק לאחר תהליך ארוך של הפשטת המלוכה הצרפתית מקדושתה; באופן דומה, נחוץ היה כרסום במעמדו של דה גול, ששלט בצרפת כ"מונרך" רפובליקני במשך עשר שנים. אך היה זה תנאי מוקדם בלבד;

על מנת שהמרד יצא לפועל הייתה צריכה להתרחש שורה של אירועים שיצרו את הדינמיקה המהפכנית. איש מן המשתתפים באותם אירועים לא צפה, כמובן, שהם יובילו למרד רחב-ממדים, אך ההיסטוריון – כמובן, בחוכמה לאחר מעשה – יכול לשחזר את התחנות העיקריות בדרך שהובילה להתפוצצות הגדולה של מאי-יוני 1968.

מרד הסטודנטים

מבוא למרד: ננטר

הפקולטה למדעי הרוח והחברה בננטר, שנחנכה בשנת 1964, שימשה כר פורה לתסיסה לא רק בשל אופיו החתרני של החוג לסוציולוגיה שם, אלא גם בשל מעמדה המיוחד בין הקמפוסים הפריסאיים. היא הוקמה כשלוחה של אוניברסיטת פריס, במטרה להקל על הצפיפות, ובניינה המודרניסטיים – שילוב של בטון אפור וזכוכית – שכנו בפרבר מוזנח ממערב לעיר, מוקפים בשיכונני עוני ובצריפים מאולתרים של מהגרי עבודה מצפון אפריקה הייתה זו סביבה מתאימה כדי להתוודע לבעיות חברתיות, פערים כלכליים וניכור אורבני. התחבורה הציבורית הלא-סדירה בין פריס לננטר גרמה לכך, שסטודנטים שגרו במעונות האוניברסיטה לא היו יכולים כמעט לצאת מהם בערבים או בסופי שבוע, והפעילים של ארגוני השמאל הסטודנטיאליים היו יכולים לעשות שם בנקל נפשות לרעיונותיהם. נוסף לכך, הנוקשות של האחראים על מעונות הסטודנטים בכל הנוגע לנהלים, בייחוד לגבי ההפרדה המוחלטת בין נשים וגברים, הגבירה עוד יותר את המתחים והמחלוקות. מספר הסטודנטים בשנה שבה נפתחה הפקולטה היה קטן (2,300), אך בפתחת שנת הלימודים 1967/8 הוא היה גדול כמעט פי חמישה (11,000), והצפיפות החלה להיות מורגשת גם שם.

שנה זו הייתה רצופה מתחילתה בהתנגשויות והתנגחויות בין הסטודנטים לשלטונות האוניברסיטה. כבר ב-17 בנובמבר 1967 ארגן UNEF שביתת לימודים בת עשרה ימים במחאה על שינויים שהוכנסו במבנה הלימודים ובדרישה לקבל ייצוג במועצת הפקולטה ובמועצות החוגים. השביתה הסתיימה רק לאחר שהדקן, פייר גרפן (Grappin), קיבל את רוב הדרישות של הסטודנטים. האירוע הבא התרחש ב-8 בינואר 1968, כאשר הגיע לננטר שר הנוער והספורט, מיסוף, על מנת לחנוך את ברכת השחייה החדשה. בתום הטקס ניגש אליו צעיר ג'ינג'י נמוך קומה, שמנמן וחייכן, ואמר לו: "אדוני השר, קראתי את הספר הלבן שפרסמת. שש-מאות עמודים של שטויות. בכל הספר אין אף מילה על הבעיות המיניות של הצעירים". מיסוף ענה לו: "אם יש לך בעיות מסוג זה, אתה יכול לקפוץ לברכה", והצעיר השיב "זו בדיוק התשובה שאפשר לצפות לה במשטר פשיסטי". כך הפך דניאל כהן-בנדיט (Cohn-Bendit), סטודנט ממוצא יהודי-גרמני, תלמיד החוג לסוציולוגיה בננטר וחבר בארגון הסטודנטים האנרכיסטים של הפקולטה, לגיבור מקומי. הוא הראה כיצד אפשר לנצל הזדמנויות על מנת ליצור פרובוקציות ולקרוז תיגר על אנשי השלטון התקרית הבאה התרחשה ב-26 בינואר, בעקבות התפשטות של שמועות על קיום "רשימות שחורות" של סטודנטים הנמצאים תחת מעקב של המשטרה בשיתוף פעולה עם רשויות האוניברסיטה קבוצת סטודנטים, שכינתה עצמה "הזועמים" (les enragés), על שם קבוצה רדיקלית שפעלה בתקופת הטרור במהפכה הצרפתית, קיימה הפגנה במשרדי הפקולטה נגד שיתוף הפעולה עם המשטרה. כאשר באו השוטרים כדי לפנותם בכוח, התפתחה קטטה המונית, שבה לקחו חלק גם סטודנטים שלא היו בין המפגינים. כך נוצרה תבנית פעולה שחזרה על עצמה פעמים אחדות והתגלתה כיעילה ביותר: פעולה סטודנטיאלית סמלית בעלת אופי פרובוקטיבי, בעקבותיה התערבות משטרתית אלימה שנועדה לשים לה קץ ואז התנגדות אלימה, גם של סטודנטים שהיו קודם אדישים למתרחש.

אירועים אלה ודומים להם, שהתרחשו במהלך חודש פברואר 1968, היו עדיין מוגבלים לזירת המאבק בין הסטודנטים לשלטונות האוניברסיטה, ואפשר היה לפטור אותם כפעילות בעלת אופי סטודנטיאלי-מוקיוני של צעירים משועממים. אולם במחצית השנייה של חודש מרס השתנה אופיים של האירועים, והם החלו לחרוג מעבר למעגל האוניברסיטאי. בלילה שבין ה-17 ל-18 במרס התפוצצו מטעני חומר נפץ קטנים ליד חלונות הראווה של שלושה מוסדות אמריקניים בגדה הימנית בפריס, מוסדות שנחשבו בעיני "השמאל החדש" לסמלים אימפריאליסטיים: בנק אוף אמריקה, צ'ייס מנהטן בנק, וחברת התעופה טרנס וורלד איירליינס. למחרת אחר הצהריים התאספה בקרבת מקום קבוצה של צעירים וניפצה בלבנים את חלון הראווה של מוסד רביעי, אמריקן אקספרס. המשטרה מיהרה לעצור ארבעה תלמידי תיכון ושני סטודנטים, שאחד מהם היה תלמיד בנטר וחבר בארגון הטרופיקיטי JCR. ב-22 במרס, כמחאה על המעצר, השתלטה קבוצת סטודנטים מהפקולטה בהנהגתו של כהן-בנדיט על משרדי הדקן ופרסמה משם "מניפסט של ה-142" נגד תמיכתה של ארצות-הברית בדרום-וייטנאם. האירוע אמנם נגמר בשקט ובמהירות: לאחר משא ומתן עם המשטרה פינו הסטודנטים מרצונם את המשרדים, אולם היו לו השלכות מרחיקות לכת על אירועי מאיוני. הקבוצה ההטרונגית, שהייתה מורכבת מ"הזועמים", מחברי JCR ו-IS, וכן כמה אנרכיסטים, הקימה את "תנועת ה-22 במרס": גוף לא-היררכי, בלי עקרונות אידאולוגיים נוקשים, שביקש להוציא את המחאה אל מחוץ לגבולות הקמפוסים ומילא תפקיד מרכזי בהנהגת מרד הסטודנטים. על התפישה ההיסטורית ה"נזילה" של חברי התנועה אפשר ללמוד מן השמות שבהם בחרו: שם התנועה רמז ל"תנועת ה-26 ביולי" – הכוח המהפכני שהוביל פידל קסטרו בקובה בשנת 1953; ה"מניפסט של ה-142" רמז ל"מניפסט של ה-121", שפורסם ב-6 בספטמבר 1960 על-ידי קבוצת אינטלקטואלים צרפתים, ובו גינוי חריף למדיניות ממשלת צרפת במהלך מלחמת אלג'יריה וקריאה לסרבנות.

בעקבות ההשתלטות על משרדי הדקן זומנו שמונה סטודנטים, ובהם כהן-בנדיט, להופיע ב-6 במאי בסורבון בפני ועדת המשמעת של אוניברסיטת פריס. בינתיים נמשכו משחקי החתול והעכבר בין חברי "22 במרס" לשלטונות האוניברסיטה: הסטודנטים ביקשו לארגן בקמפוס ימי עיון והרצאות בנושאים פוליטיים, כגון המאבק האנטי-קולוניאלי או התמיכה בפועלים, והשתלטו – לעתים בכוח – על אולמות לימוד, ואילו הדקן ניסה למנוע את הפעולות האלה באמצעים שונים, כגון הפסקות חשמל יזומות ואף ביטול הלימודים בין ה-28 במרס ל-1 באפריל. לעתים יצאה המחאה אל מחוץ לגבולות הקמפוס והגיעה לפריס, כמו במקרה של ההפגנה שנערכה ביוזמת ארגוני סטודנטים מול שגרירות גרמניה ב-13 באפריל, לאחר ניסיון ההתנקשות במנהיג הסטודנטים הגרמני, רודי דוטשקה (Dutschke). מטרה פריסאית נוספת הייתה משרדי ארגון הימני-הקיצוני "אוקסידנט" (Occident), שבהם הוצגה תערוכה של "חזית התמיכה בדרום-וייטנאם". המשרדים נהרסו כליל בפשיטה של סטודנטים מאואיסטיים ביום ראשון, 28 באפריל, ואנשי "אוקסידנט" איימו בתגובה להוציא ב-2 במאי משלחת עונשין אלימה אל הפקולטה בננטר. באותו תאריך תכננו חברי "22 במרס" לערוך יום עיון אנטי-קולוניאלי, והדקן, מחשש פן יצאו המהומות מכלל שליטה ולאחר התייעצות עם המשטרה ועם רקטור האוניברסיטה, החליט לבטל את הלימודים בפקולטה לזמן בלתי-מוגבל. צעד זה העביר את מוקד הפעילות הסטודנטיאלית לפריס, והוא שאפשר, לאמתו של דבר, להפוך את המחאה הפנים-אוניברסיטאית למרד של ממש.

הפגנות ומתרסים: מערכה ראשונה

למחרת סגירתה של הפקולטה בננטר, ביום שישי, 3 במאי, כינס UNEF אספת מחאה בחצר הפנימית של הסורבון, הבניין המרכזי של אוניברסיטת פריס. הבניין שכן במקום של קולג' אוניברסיטאי בעל אותו שם, שנוסד באמצע המאה השלוש-עשרה והיה חלק מאוניברסיטת פריס, אולם נבנה מחדש בסוף המאה התשע-עשרה בסגנון נאו-קלאסי כחלק מן המאמץ החינוכי של הרפובליקה השלישית. היה זה מבנה גדול, באורך של כרבע קילומטר, משרה כובד ראש, ובו יצירות האמנות שייצגו את האמונה הרפובליקנית במדע ובקדמה באמצעות ציורים אלגוריים או פסלים של דמויות כלואי פסטר (Pasteur) וויקטור הוגו (Hugo). בניין הסורבון נמצא בלב הרובע הלטיני – רובע הסטודנטים בגדה השמאלית של פריס – שבו התנהלו חייהם, בין אולמות ההרצאות, הספריות, בתי-הקפה, חנויות הספרים ובתי-הקולנוע. התחושה הייתה שזו טריטוריה נפרדת, מוגנת באופן יחסי, שבה הם יכלו להרגיש בנוח, בינם לבין עצמם. תחושה זו היא אחד ההסברים להתנהגות המרחבית של הסטודנטים בעת המרד. הרצון להגן אפילו בכוח על הטריטוריה "שלהם", לרבות בניין הסורבון עצמו, מפני פולשים זרים, כלומר, כוחות המשטרה.

אספת המחאה בסורבון, שנפתחה בצהריים וכללה נאומים של כהן-בנדיט ושל מנהיגי סטודנטים אחרים, התקיימה תחת הסיסמה "לא לטרור הפשיסטי ולדיכוי המשטרתית", ומשכה קהל מועט של כמאתיים סטודנטים בלבד. הרוחות התלהטו רק אחרי הצהריים, כשנודע כי קבוצה של אנשי ארגון "אוקסידנט" מתקרבת לעבר הסורבון במטרה "לפוצץ" את האספה. המצב שממנו חשש הדקן של ננטר התרחש בסורבון: הקהל שבחצר נכנס לבניין והחל לפרק את רהיטי הכיתות על מנת לחמש את עצמו לקראת המאבק האלים עם אנשי הימין הקיצוני; הלימודים הופסקו, והסטודנטים שהיו בכיתות ובספריות נהרו החוצה ומילאו את החצר עד אפס מקום; הרוחות התלהטו, והרקטור של אוניברסיטת פריס, ז'ן רוש (Roche), הזמין את השוטרים, שהמתינו מחוץ לסורבון וחסמו את דרכם של חברי "אוקסידנט", להיכנס לחצר הפנימית ולהוציא משם את משתתפי האספה. לאחר משא ומתן קצר הסכימו מנהיגי הסטודנטים לפנות בצורה מסודרת את החצר, אך המשטרה החליטה למיין את הקהל כדי לאתר את "מחוללי המהומה". מאות הסטודנטים שפוננו מחצר הסורבון הועלו באיטיות על אוטובוסים משטרתיים מיוחדים, שהיו אמורים להוביל אותם לתחנת המשטרה כדי לבדוק את זהותם. בשלב זה החלה ההתנגדות האלימה של הסטודנטים – לא רק משתתפי האספה, אלא גם חלק מתלמידי הסורבון ה"בלתי-מעורבים", שזעמו על ההחלטה של הרקטור להזמין את השוטרים לתוך מתחם האוניברסיטה ועל המעצר ההמוני של חבריהם. הם ניסו למנוע מהאוטובוסים לצאת לדרכם, ואילו השוטרים ניסו לפלס את דרכם בכוח. האלימות התפשטה לקרבות רחוב בין שוטרים וסטודנטים ברחבי הרובע הלטיני; מלווים בשימוש ברימוני גז מדמיע ואלות (מצד המשטרה), ובאבני רחוב, מכסים של פחי אשפה, מכוניות הפכות, ענפי עצים, ושאר כלי נשק קרים מאולתרים (מצד הסטודנטים). כ-2,000 סטודנטים ו-1,300 שוטרים היו מעורבים במהומות; 600 סטודנטים נעצרו (כולם, למעט שמונה, שוחררו כבר באותו לילה); 84 שוטרים ומספר לא-ידוע של סטודנטים נפצעו. זו הייתה "יריית הפתיחה" של מרד הסטודנטים.

עוד באותו ערב החליט הרקטור של אוניברסיטת פריס – לאחר התייעצות עם שרי החינוך והפנים – על סגירת הסורבון עד להשבת הסדר על כנו. המנהיגים של ארגוני הסטודנטים והמרצים המיליטנטיים נפגשו לאחר סיום המהומות ב"אקול נורמל סופרייר" (Ecole Normale Supérieure), בית-הספר הגבוה היוקרתי ברובע הלטיני, והגיעו להסכמה על שיתוף פעולה מול המשטרה ושלטונות האוניברסיטה. כל ארגוני ה"שמאל החדש" למיניהם היו מיוצגים

שם, להוציא את ארגון הסטודנטים שהיה מסונף למפלגה הקומוניסטית. באותו הבוקר פרסם ז'ורז' מרשה (Marchais), אחד מבכירי המפלגה, מאמר בעיתון הרשמי שלה, "להומניטה" (*L'Humanité*), ובו גינה את "רסיסי הקבוצות" (groupuscules) הסטודנטיליות, ה"פסבדו-מהפכניות", ש"מתיימרות ללמד לקח את מעמד הפועלים [...] בעוד שהן משרתות, למעשה, את האינטרסים הקפיטליסטיים". גם בהמשך המרד הוסיפה המפלגה הקומוניסטית לגלות עוינות כלפיו וניסתה לכפות עמדה זו על הפועלים באמצעות האיגוד המקצועי שבו שלטה.

עיתוני סוף השבוע הביעו הפתעה וזעזוע מן המחזות האלימים ברובע הלטיני, ונטו להאשים את שני הצדדים בליבוי האש. הממשלה מצדה, בהנחייתו של דה גול, החליטה שיש לנהוג בתקיפות והביאה כמה מן הסטודנטים העצורים למשפט כבר ביום ראשון, 5 במאי. ארבעה מהם הורשעו וקיבלו עונש לדוגמא של חודשיים מאסר – דבר שרק הוסיף שמן למדורה. באותו ערב קראו ארגוני הסטודנטים להפגנת מחאה ביום שני, והכריזו על שלוש תביעות: שחרור העצורים, פתיחת הסורבון מחדש ופינוי השוטרים מן הרובע הלטיני. התחושה שהשוטרים "חיללו" בנוכחותם את בניין הסורבון, שהיה אמור להיות שטח אקס-טריטוריאלי, עולה בבירור מתוך עלוני הסטודנטים שפורסמו לאחר האירוע. באחד מהם נעשה שימוש בזיכרון של מלחמת העולם השנייה בגינויו של רקטור האוניברסיטה על "שהעז, בפעם הראשונה מאז שנת 1940, להזמין שוטרים לתוך הסורבון".

סגירת בנייני האוניברסיטאות של ננטר והסורבון בפני הסטודנטים הביאה לכך שעיקר הפעילות הקולקטיבית שלהם התרחשה ברחובות, בהפגנות ובהקמת מתרסים. הייתה זו חזרה לזירה הפוליטית החשובה של המאה התשע-עשרה: כדי לשנות את המשטר בתקופה שבה הפרלמנטים ייצגו רק אחוז קטן מן האוכלוסייה, היה צריך לצאת אל הרחובות – כפי שקרה במהפכות של שנת 1830 ושנת 1848 ובקומונה של שנת 1871. אולם מאז עליית הרפובליקנים לשלטון בשנת 1878 הפכו בית-הנבחרים והסנאט למרחב הפוליטי העיקרי, יחד עם אמצעי התקשורת ההמוניים – תחילה העיתונות, ואחר-כך הרדיו והטלוויזיה. מתנגדי הרפובליקה משמאל ומימין הוסיפו אמנם להשתמש בחלל העירוני הפתוח כדי להפגין את כוחם או להביע את מחאתם, אבל לא היה בכך כדי לשנות באופן משמעותי את יחסי הכוחות הפוליטיים. עם זאת, תהא זו טעות לראות ביציאה של הסטודנטים לרחובות התנהגות ארכאית, שנבעה אך ורק מחוסר בְּרָה. הסיסמה שנשמעה תדיר בהפגנות, "השלטון נמצא ברחוב", ביטאה את תפישת הסטודנטים, שלא היו מעוניינים להחליף סיעה אחת של בית-הנבחרים בסיעה אחרת, אלא שאפו לשנות את שיטת המשטר הייצוגית-הפרלמנטרית בדמוקרטיה ישירה, מבזרת. בדמוקרטיה כזו, המבוססת על ניהול עצמי, ההתרחשות במרחב הציבורי – לרבות הרחובות והכיכרות – חשובה הרבה יותר ממה שמתרחש בין כותלי הפרלמנטים. בנוסף, ההפגנות והמתרסים היו מעין כיבוש מחדש של המרחב העירוני בידי העם הפשוט, בנוסח חזונו של לפבר. כך הם יכלו להטביע את חותמם – ולו באופן זמני – על החלל הקפיטליסטי המנוכר וליצור "סיטואציות" בעלות אופי מהפכני.

ההפגנות עצמן, למרות הממד הספונטני והכאוטי שלהן, "דיברו" בשפה מסוימת שתושבי פריס – בין שהיו אוהדי סטודנטים או מתנגדיהם – הבינו היטב. להפגנה כפעולה קולקטיבית מאורגנת, כמו לריטואל בתפישתו של האנתרופולוג קליפורד גירץ (Geertz), יש שני פנים: האחד נועד להעביר מסר מסוים כלפי חוץ, כלומר לשדר טענה חברתית או פוליטית מסוימת

לקהל הצופים מן המדרכות ולקוות לשכנע אותם; הפן האחר מכוון פנימה, ויוצר אצל משתתפי ההפגנה – גם אם יש ביניהם חילוקי דעות – תחושה של לכידות וסולידריות, כיוון שהם צועדים יחדיו בקצב, שרים יחד, קוראים סיסמאות ונושאים דגלים ושלטים. שני הפנים משולבים לעתים זה בזה, כאשר המפגינים מצליחים לסחוף אל תוך הטור הצועד את מי שעמדו תחילה והתבוננו על המתרחש מן הצד. גם למסלול הצעידה יש חשיבות רבה, בייחוד כשמדובר במרחב העירוני הפריסאי, שטעון בזיכרונות היסטוריים, מבנים סמליים ומשמעויות חברתיות. באופן כללי ביותר אפשר היה לחלק את העיר בשנות השישים לשלושה אזורים מבחינת מאפייניהם החברתיים: הרובע הלטיני במרכז העיר בגדה השמאלית, שהיה כאמור רובע סטודנטיים; רובעי הפועלים במזרח העיר בגדה הימנית; ורובעי מעמדות הביניים במערב העיר, גם הם בגדה הימנית. מסלולי ההפגנות היו לפיכך נושא לוויכוחים בין הארגונים השונים וגם בינם לבין המשטרה. למרות העימותים האלימים בין הסטודנטים למשטרה שמרו שני הצדדים, במשך כל התקופה, על קו טלפון ישיר ופתוח בין מפקדת הארגונים ובין המפקח על משטרת פריס, מוריס גרימו (Grimaud). המסלולים והשעות תואמו בדרך-כלל מראש, והמשטרה העדיפה לאשר את ההפגנה, ולנסות להשפיע על מהלכה, מאשר לאסור אותה ולהסתכן באירוע שיצא מכלל שליטה.

לעומת הפגנה המבוססת על תנועה קדימה במרחב, ולכן אפשר לפרש אותה כסוג של התקפה, המתרס יוצר חסימה ומעצור ונחשב לפיכך לאמצעי הגנתי. במאה התשע-עשרה אכן מילאו המתרסים תפקיד הגנתי-טקטי חשוב במהלך המהפכות, כיוון שחסמו את הסמטאות הפריסאיות הצרות ולא אפשרו לשוטרים או לחיילים רכובים על סוסים להתקדם לתוך הרבעים העממיים. במאה העשרים נעלמו המתרסים כמעט לחלוטין מפרטואר הפעולות של ההתנגדות הקולקטיבית, והם שבו והופיעו בפריס רק באוגוסט 1944 בעת המאבק של אנשי הרזיסטנס נגד הצבא הגרמני. בניגוד לכך, המתרסים של מאי-יוני 1968, שהוקמו אך ורק ברובע הלטיני, היו בעיקר בעלי אופי סמלי. הסיסמה שליוותה אותם הייתה: "המתרס סוגר את הרחוב – אבל פותח את הדרך", והם אכן לא נועדו להשתלט באופן פיסי על שטח מסוים – המיקום שלהם היה בדרך-כלל אקראי – אלא לקטוע את התנועה במרחב העירוני ולסמן את ההתרסה נגד המשטר. הודות למתרסים נולדה הסיסמה "מתחת לאבני הרחוב – החוף", שהתייחסה לחול הים שנחשף מתחת למרצפות העקורות, אבל משמעותה הייתה כמובן מטפורית: גם את חיי היומיום האפורים אפשר להפוך לחגיגה. עם זאת, המאבקים האלימים ביותר התרחשו סביב המתרסים, שהיו לעתים מחסום יעיל ביותר, מורכב ממכוניות הפכות, גזעי עצים כרותים, תמרורי תנועה עקורים, עקמות של אבני רחוב וחומרי בניין שונים. הם הוקמו תמיד בלילות, לאחר סיום ההפגנות, ואם נשארו על כנם היה בזאת ניצחון של תפישת המרחב הסטודנטיאלי. לכן טרחה המשטרה להסתער עליהם במלוא הכוח, כדי שאף מתרס לא יישאר על עומדו עד אור הבוקר.

בהפגנות של השבוע הראשון של המרד נעשו ניסיונות חוזרים ונשנים של הסטודנטים להגיע אל בניין הסורבון במטרה "לשחרר" אותו – דבר שהביא פעם אחר פעם לעימותים אלימים עם המשטרה, אך גם לגידול הדרגתי במספר המפגינים, שהתרעמו על התנהגות השוטרים. ההפגנה הראשונה התחילה באופן מינורי בבוקר של יום שני, 6 במאי, כאשר דניאל כהן-בנדיט ושבעה מחבריו הופיעו בפני ועדת המשמעת בסורבון. בתוך האולם העידו לטובת הנאשמים אלן טורן, אנרי לפבר והפילוסוף הנודע פול ריקר (Ricoeur), שגם לימד באותה עת בננטר; מחוצה לו, במרחק רחובות אחדים, התכנסו כ-1,000 סטודנטים, שצעקו באירוניה "אנחנו ריסי קבוצות", ויצאו לתהלוכה ארוכה, דרך הגדה הימנית ובניין האופרה, אל הסורבון. דרכם

נחסמה על-ידי המשטרה, והם הצטרפו להפגנה שנייה של כ-2,000 סטודנטים, שיצאה מכיכר דנפר-רושרו (Denfert-Rochereau), גם היא לכיוון הסורבון. מכיכר זו, בשוליים הדרומיים של הרובע הלטיני, יצאו רוב הפגנות הסטודנטים. היא נקראת על שם המפקד הצבאי של העיר בלפור (Belfort), שהייתה נתונה למצור גרמני במלחמת צרפת-פרוסיה בשנת 1870/1, ובמרכזה מתנוסס פסל ברונזה הרואי גדול, "האריה של בלפור". אך חשיבותה של הכיכר בעיני הסטודנטים לא הייתה דווקא בגלל הקשריה ההיסטוריים, אלא בגלל רוחב המידות שלה, ובכך שאפשר היה לצעוד ממנה לכיוונים שונים. גם ההפגנה השנייה נחסמה בכוח על-ידי השוטרים, וקרבות הרחוב נמשכו עד לחצות הלילה בערך. רחובות מסוימים ברובע הלטיני נראו אחר-כך כמו אחרי סופת טיפון. בסוף אותו היום נמנו 279 סטודנטים פצועים, 202 שוטרים פצועים ו-81 סטודנטים עצורים. בעקבות אירועי אותו הלילה חל מפנה בדעת-הקהל לטובת הסטודנטים, בייחוד לאחר הדיווחים בעיתונות על אלימות השוטרים, שכללה מכות לעוברים ושבים ברחובות והכאה שיטתית של עצורים בתחנות המשטרה.

ההפגנה למחרת, יום שלישי, 7 במאי, הדגימה היטב את יכולתם של הסטודנטים לאלתר ואף להשתמש באופן חתרני בסמלים המובהקים של המשטר הגוליסטי. כ-6,000 איש יצאו לפנות ערב מכיכר דנפר-רושרו, וכיוון שהמשטרה לא אפשרה להם להתקדם אל הרובע הלטיני, הם פנו לכיוון הגדה הימנית וחלפו באדישות על פני בית-הנבחרים השוכן בארמון בורבון (Palais Bourbon), המשיכו לכיכר הקונקורד ועלו בשדרות שנז-אליזה – מעוז הבורגנות הגבוהה – עד לשער הניצחון. שם הם התאספו סביב קברו של "החייל האלמוני", הניפו דגלים אדומים ושחורים (סוציאליסטיים ואנרכיסטיים) ושרו את ה"אינטרנציונל". מה הייתה המשמעות של "עלייה לרגל" זו דווקא אל הסמל המיליטריסטי המובהק של הרפובליקה, האתר שממנו יצא דה גול במצעד הניצחון ב-26 באוגוסט 1944 לעבר עיריית פריס והמקום שבו היה נהוג להתחיל את המצעד הצבאי השנתי ביום הבסטיליה? קבוצת "אוקסידנט" וארגוני ימין קיצוני אחרים ראו בכך מעשה שנועד לחלל את הסמל הלאומי הקדוש (הם אף הפיצו שמועה, כי הסטודנטים הטילו את מימיהם על הקבר), וניסו "לטהר" את המקום על-ידי הפגנות-נגד, שנערכו שם כמעט מדי יום, בין ה-13 ל-22 במאי. מבחינת הסטודנטים, לעומת זאת, הייתה זו הצהרה כי "החייל האלמוני" היה בעצם קורבן תמים של מלחמות אימפריאליסטיות, וכי יש להסיק ממותו לקח אנטי-מיליטריסטי לפי המסורת של ארגוני החיילים המשוחררים הפציפיסטיים שבין שתי מלחמות העולם.

גם הפגנה זו הסתיימה בפרץ של אלימות שנמשך עד קרוב לשעה שתיים בלילה, כאשר דרכם של המפגינים אל הסורבון נחסמה על-ידי השוטרים ברחובות הרובע הלטיני. הסיכום המספרי היה הפעם: 93 סטודנטים פצועים ו-87 שוטרים פצועים. למחרת, ביום רביעי, 8 במאי, נערכה הפגנה נוספת של 10,000 סטודנטים, גם היא ברובע הלטיני, אך ללא תקריות אלימות. המסלול שלה "עקף" את הסורבון, ושני הצדדים נותרו מאופקים, כאילו שמרו את כוחותיהם לפיצוץ הגדול של יום שישי, 10 במאי. הפעם הצטרפו תלמידי תיכון לסטודנטים המפגינים, וכ-12 אלף איש יצאו בשעה שש ושלושים בערב מכיכר דנפר-רושרו לכיוון הסורבון ועבחו בדרכם ליד כלא סאנטה (Santé), שבו היו עצורים רוב הסטודנטים. באזור גן לוקסמבורג הם נחסמו על-ידי השוטרים, ובשלב זה התחיל משא ומתן מורכב על דרישת הסטודנטים לשחרר את העצורים בין אלן ז'יסמר והרקטור, ז'ן רוש, ששודר בחלקו בשידור חי ברדיו (בלי ידיעתו של רוש) ונקלט בטרנזיסטורים שבידי המפגינים. לאחר כישלון המשא ומתן וסירוב הסטודנטים להתפזר, הסתערה עליהם המשטרה והם התבצרו מאחורי כשלושים מתרסים שהוקמו בינתיים ברחבי הרובע הלטיני.

התחושה הייתה של התעלות, כפי שתיאר זאת אחד הסטודנטים:

הרגשתי מאושר; אף פעם, בכל ימי חיי, לא חשתי עוצמה שכזו, שמחה שכזו. עשיתי היסטוריה, או יותר נכון, קראתי עליה תיגר. הרסתי את מה שהיה סביבי כמעט בחדווה. האחרים לא היו קיימים בשבילי, אבל פעלתי כחלק מההמון. היה לי רושם שאני חופשי ומלא כוח, אבל, בעצם, הייתי נשלט. (מצוטט אצל אדריאן דנסט [Dansette], עמ' 118-119)

הקרבות נמשכו כל הלילה וזכו לכיסוי שוטף של תחנות הרדיו העצמאיות רק בסביבות שש בבוקר הסתיים מה שנודע אחר-כך כ"ליל המתרסים הראשון". צרפת התעוררה בשבת בבוקר למראות של אלימות והרס, שכמותם לא נראו בעיר הבירה מאז מלחמת העולם השנייה. האצבע המאשימה הופנתה בעיקר כלפי המשטרה על התנהגותה הברוטלית, שהזכירה לאחדים את תגובתה להפגנות הפרו-אלג'ראיות. התדהמה תורגמה מיד לעשייה פוליטית: הן הקומוניסטים והן הגוליסטים החליטו ללכת כמה צעדים לקראת הסטודנטים.

הקומוניסטים, שנוכחו ביעילות המחאה של "רסיסי הקבוצות" השמאלניות, ולא רצו להשאיר אותן לבד במגרש הפעילות האופוזיציונית, יזמו תחילה שיתוף פעולה בין איגוד הפועלים שלהם לאיגוד הפועלים השני בגודלו, "איגוד הפועלים הדמוקרטי הצרפתי" (Confédération française démocratique du travail, CFDT), שהיה בעל עמדות סוציאל-דמוקרטיות. הצעד הראשון של שני האיגודים היה הכרזה על שביתה כללית בת עשרים וארבע שעות ביום שני; 13 במאי, כמחאה על התנהגות המשטרה והשלטון; כמו כן נקבעה לאותו יום הפגנה משותפת עם שני האיגודים המקצועיים שהובילו את מרד הסטודנטים. קדם להפגנה של יום שני משא ומתן ארוך, שבו ניסה כל אחד מן הצדדים, הפועלים והסטודנטים, לקדם את הסמלים והאישים היקרים ללב, ובסופו של דבר התקבלו רוב הדרישות הסטודנטיאליות מאות אלפי מפגינים (200 אלף לפי המשטרה, מיליון לפי המארגנים), מכל שכבות החברה, נאספו בשלוש אחר הצהריים בכיכר הרפובליקה במזרח העיר, אחד ממעוזי הפועלים, וצעדו בסדר מופתי לעבר כיכר דנפר-רושרו. בראשם הלכו מנהיגי האיגודים השונים (וכן כהן-בנדיט, למורת רוחם של הקומוניסטים), ומאחור, חבויים בתוך ההמון, המנהיגים הפוליטיים של מפלגות האופוזיציה. השלט העיקרי נשא את הכתובת "יחד – סטודנטים, מרצים, פועלים", ורוב הסיסמאות היו בגנותו של שרל דה גול, כגון "עשר שנים – זה מספיק" ו"דה גול לארכיון". הפגנת הענק סימנה את הרחבתו של מעגל המרד, מעבר לסטודנטים אל הפועלים ושכבות הביניים, בייחוד לאור הצלחת השביתה הכללית בת היממה – שחלק מהפועלים המשיכו בה גם בימים הבאים. עם זאת, הסטודנטים לא ויתרו לחלוטין על הזהות הייחודית שלהם. הם נאספו עוד לפני תחילת ההפגנה, בשעה אחת ושלושים, בכיכר שלפני תחנת רכבת מזרח, על מנת להקשיב לנאום של כהן-בנדיט, ולאחר הפיזור בכיכר דנפר-רושרו המשיכו לצעוד לכיוון פארק שדה-מרס, למרגלות מגדל אייפל, שם נאם בפניהם ז'ק סובז'ו.

באותה עת כבר ידעו הסטודנטים כי הסורבון בידיהם. ראש הממשלה ז'ורז' פומפידו (Pompidou), שנעדר כל אותה תקופה מצרפת משום שהיה במסע רשמי באירן ואפגניסטן, שב בשבת 11 במאי, והצליח לשכנע את דה גול לשנות את מדיניות היד החזקה. הוא נשא באותו ערב נאום בטלוויזיה, ובו הסכים לשלוש הדרישות שהציבו הסטודנטים ב-5 במאי: שחרור העצורים, פתיחת הסורבון מחדש ופינוי השוטרים מן הרובע הלטיני. פומפידו הכיר בכך, שהמאבק של השלטון בסטודנטים, "הבנים של כולנו", הפך בלתי-פופולרי, וחשש כי

ההפגנה המשותפת של ה-13 במאי תסתיים בהסתערות אלימה על הסורבון ותביא לשפיכות דמים. הוא קיווה, כי הוויתורים של הממשלה יוציאו את הרוח ממפרשי המרד, ויחזירו את המצב לקדמותו. אולם אלה היו, לאמתו של דבר, רק הדרישות המקדימות של הסטודנטים. את החזון המפורט שלהם לגבי החברה העתידית הם החלו לשרטט בשבועות הבאים, שבהם המרד נמשך במלוא עוצמתו.

הסורבון כקומונה סטודנטאית

כבר בשבת, 11 במאי, השתלטה קבוצת סטודנטים על אחד מבנייני הפקולטה למדעי הרוח של אוניברסיטת פריס בסנסייה (Censier), בשוליים המזרחיים של הרובע הלטיני, וכוננה שם "אספה כללית" אשר בחרה "ועדת השתלטות". אולם צעד זה עבר בלי לעורר תשומת-לב מיוחדת בגלל המעמד השולי של סנסייה. בבוקר יום שני, 13 במאי, מיד לאחר פתיחת שערי הסורבון לפי הבטחת פומפידו, השתלטה עליו משלחת של אותה קבוצת סטודנטים והבניין הפך עד מהרה ל"ספינת הדגל" של המרד. בניגוד לסנסייה, הייתה לו חשיבות כפולה, פונקציונלית וסמלית: שכנו בו משרדי ההנהלה של אוניברסיטת פריס, הפקולטות, החוגים והמרצים, וכן הספרייה האוניברסיטאית המרכזית, האוספים השונים ואולמות ההרצאות הגדולים, והוא אף היה הסמל החשוב ביותר של מסורת ההשכלה הגבוהה הצרפתית. ההשתלטות עליו שיתקה את הפעילות המנהלית והפדגוגית של אוניברסיטת פריס, והציבה את הסטודנטים בעמדה שממנה יכלו לתבוע את שינוי פני החינוך האוניברסיטאי. המיקום המרכזי של הבניין ברובע הלטיני הפך אותו גם למוקד נוח לעלייה לרגל, לא רק לסטודנטים, אלא גם לדמויות חשובות בחיי התרבות הצרפתית, כגון ז'ן-לוק גודאר (Godard) וז'ן-פול סרטור, ולסקרנים רבים, שרצו לראות את המרד בהתהוותו. ההשקעה המרובה של מנהיגי הסטודנטים בניהול היומיומי של הסורבון, ובהפיכת הפעילות בו לקרש קפיצה להמשך המרד, גרמה לכך שההפגנות פסקו כמעט לחלוטין למשך עשרה ימים.

אפשר לחלק את התקופה שבה היה בניין הסורבון נתון בידי הסטודנטים, עד ל-16 ביוני, לשלושה שלבים, שהגבולות ביניהם אינם חדים וברורים: שלב ההתארגנות הראשונית, שנמשך ימים אחדים, ובמהלכו הפך הבניין המכובד ל"קומונה" סטודנטאית ועוצב נוהלי העבודה הבסיסיים; שלב הפעילות המסודרת של ה"קומונה", מאמצע חודש מאי ועד סוף השבוע הראשון ביוני; והשלב השלישי, שבו הביאו ההידרדרות בתנאים הסניטריים וברמת הביטחון האישי להתפוררות ה"קומונה". בשלב הראשון שררה בבניין אווירת פסטיבל מיוחדת, שאותה היטיבו לתאר זוג העיתונאים פטריק סיל ומורין מק-קונביל:

שעות מספר לאחר כיבושה היו כתלי הסורבון מכוסים בציורי-תחרית פרועים ועליזים, והחצר הקלאסית למהדרין, שקושטה בדגלים אדומים ושחורים ועוטר בדיוקנאותיהם של מאו, לנין ומרכס, טרוצקי, קאסטרו וגוארה, נעשתה שוק לסחר ברעיונות מהפכניים. אחד הצעירים הלם על קלידיו של פסנתר-כנף בהפיקו מתוכו נעימות-ג'ז. עשרות בני נוער היו סרוחים על-פני כיכר מכובדת זו, חיבקו זה את זה, פרטו על גיטרות, התקהלו על מדרגות הקפלה, וליגלגו על עולם המבוגרים, שהיה מבכר לראות אותם זקופי-קומה וסרוקי-שער [...]. הרי זה בניין שניתן לשכן בו באופן אלגנטי כששת אלפים איש. אך שוו בנפשכם עשרים אלף – בעצם, אולי שלושים אלף איש – הממלאים את החצר המרוצפת עד לבלי הכיל, נאבקים לפלס להם דרך לאורך מעברים דחוסים, מטפסים זה על כתפי זה לצורך ויכוחים בלתי פוסקים באולמי-ההרצאות ההומים, שבהם מוטלות דעות תוקפניות מבולבלות ורבות-מלל אל תוך המיקרופונים. בכל מקום, בכל קומה, נוהר זרם גועש ורועש של אנשים, מהם בעלי-תפקידים הניכרים בתיקים שהם נושאים

בידיהם, ואחרים – סדרני "משמר-הסדר" העונדים סרטים אדומים על זרועותיהם.
(סיל ומק-קוביל, עמ' 86)

ה"קומונה" של הסורבון הייתה ניסיון ליישם את העקרונות הפוליטיים של ארגוני הסטודנטים המורדים על הקהילה שנוצרה בבניין: דמוקרטיה ישירה, מבזרת, ללא הייררכיה וביורוקרטיה מעיקות, שבה יכול כל אחד להפוך מצופה פסיבי לשחקן פוליטי פעיל. הסטודנטים ראו את עצמם כממשיכי דרכם של הפועלים אשר השתלטו על בתי-החרושת במאי-יוני 1936, בתחילת שלטון "החזית העממית", אולם הם גם הביטו קדימה. הקומונה הייתה אמורה להיות מופת לחברה עתידית, שתקום אחרי הקפיטליזם (המושג "פוסטמודרניזם" עוד לא היה מקובל), ומשום כך היא שימשה גם מעין מעבדה שבה נבחן המודל הלכה למעשה. כבר ביום הראשון להשתלטות נכתב בעלון שפורסם בסורבון: "האספה הכללית של 13 במאי החליטה, כי אוניברסיטת פריס תהיה אוניברסיטה אוטונומית, עממית, פתוחה ללא הפסקה, יום ולילה, בפני כל הפועלים. היא תהיה מנהלת מעתה על-ידי ועדי פעולה שיכללו פועלים, סטודנטים ומרצים" (מתוך הספר בעריכתם של מישל פרו [Perrot] ואחרים, עמ' 108). תוך ימים אחדים התגבשו נוהלי עבודה מסודרים פחות או יותר. הגוף הריבון היה האספה הכללית, שהתכנסה מדי ערב באמפיתאטרון הגדול של הסורבון (1,100 מקומות), ובחרה ב"ועדת השתלטות" בת 15 חברים, שהייתה אמורה להתחלף מדי עשרים וארבע שעות כדי למנוע קיבוע של השלטון נוסף לכך נבחרו ועדי פעולה שהיו אחראים על תחומים מסוימים כגון מזכירות, תרבות, פרסומים, קשר עם עיתונות, תיאום עם תלמידי תיכון, תיאום עם פועלים, עזרה ראשונה, ביטחון, לינה, כספים, מזון וניקיון. ועדי הפעולה ערכו דיונים וניסחו החלטות שהובאו אחר-כך לאישור האספה הכללית.

ריבוי העמדות והארגונים והעדר מנגנון מסודר לקבלת החלטות הובילו לחילוקי דעות לגבי הדרך הנכונה להמשך המאבק. ההבדל העיקרי היה בין ה"רפורמיסטים", ששאפו לשנות את פני ההשכלה הגבוהה, וה"מהפכנים", שלא הסתפקו בכך ורצו לגרום למהפכה חברתית מקיפה. הרפורמיסטים נפגשו בדרך-כלל בקבוצות שכללו סטודנטים ומרצים והיו מאורגנות על בסיס דיסציפלינרי – היסטוריה, פילוסופיה, גאוגרפיה וכדומה. כל אחת מן הקבוצות גיבשה הצעות משלה: ניהול עצמי של האוניברסיטאות, במנותק מהשלטון הפוליטי; ניהול משותף של האוניברסיטה על-ידי סטודנטים, מרצים זוטרים ומרצים בכירים; מתן אפשרות גם לפועלים חסרי תעודת בגרות ללמוד באוניברסיטה; ביטול המבחנים והתחרויות לטובת שיטות הערכה גמישות יותר; שינוי שיטות ההוראה המיושנות, והפיכת האוניברסיטה ממוסד המכשיר את משרתי הסדר הקפיטליסטי למרכז של ביקורת חברתית ופוליטית מתמדת

ה"מהפכנים", לעומת זאת, התארגנו על בסיס אידאולוגי – טרוצקיסטים, מאואיסטים, סיטואציוניסטים וכיוצא באלה. היו ביניהם הבדלים משמעותיים, בייחוד בכל הנוגע ליחס כלפי מידת הריכוזיות הרצויה בחברה, אך כולם טענו כי "האוניברסיטה היא הבסיס שלנו – ולא שדה המערכה". הם חתרו ליצירת קשר ישיר עם הפועלים, תוך עקיפת המפלגה הקומוניסטית, במטרה להרחיב את בסיס המרד ולשנות באופן רדיקלי את מבנה החברה לפי גישתם, כשם שהפקולטה בננטר הייתה מרעום שהצית את מרד הסטודנטים, כך יכולים הסטודנטים לשמש כמרעום שיצית את הפועלים. דוגמה לחזון העתידי שלהם אפשר למצוא בנוסח ההחלטה שפרסמה "ועדת השתלטות" הסיטואציוניסטית ב-16 במאי, וכללה את תוכנית הפעולה את והסיסמאות הבאות: "השתלטות על בתי-החרושת; השלטון בידי מועצות פועלים; ביטול החברה המעמדית; הלאה חברת הצריכה הראוותנית; ביטול הניכור; לשים סוף

לאוניברסיטה; האנושות תהיה מאושרת רק כאשר ייתלה הביורוקרט האחרון במעיו של הקפיטליסט האחרון" (מתוך הספר בעריכתם של מישל פרו ואחרים, עמ' 120). למרות הפעילות המתמדת של ה"רפורמיסטים", היו ה"מהפכנים" נותני הטון בסורבון והם השתלטו על ועדי הפעולה השונים. אולם לא היה בכך כדי לקרב אותם אל הפועלים. ההפגנה הראשונה שיצאה מן הסורבון לאחר ההשתלטות פנתה אל המפעל להרכבת מכוניות "רנו" בבולון-בילנקור (Boulogne-Billancourt), ממערב לפריס, שאותו "כבשו" הפועלים. כ-3,000 סטודנטים צעדו לשם ב-17 במאי, מניפים דגלים אדומים ושחורים ושרים את ה"איטרנציונל". אולם שערי המפעל נותרו סגורים בפניהם בהוראת האיגוד המקצועי הקומוניסטי:

אך מעבר להבדלים בין העמדות והארגונים השונים, יש להדגיש את היותם שותפים כולם ל"התפוצצות המילולית" שהתרחשה בסורבון. כפי שטען ההיסטוריון מישל דה-סרטו מיד לאחר האירוע: "בין כיבוש הבסטיליה וכיבוש הסורבון [...] יש הבדל מהותי: באירוע של 13 במאי 1968, מה שהיה עצור והשתחרר הוא הדיבור" (Michel de Certeau, "Pour une nouvelle culture: prendre la parole", *Études* 329, juin-juillet 1968). אמנם, גם בעקבות המהפכה הצרפתית גדל בבת-אחת מספר העיתונים (פי עשרים בקירוב תוך שנה), אבל את התופעה הזאת אפשר להסביר בשחרור מכבלי הצנזורה. ואילו בשנת 1968 היה קיים חופש ביטוי מוחלט, לפחות באופן רשמי. אף-על-פי-כן, היו קיימים מנגנונים חברתיים ותרבותיים מורכבים שצמצמו את יכולת הדיבור, ולכן עם ההשתלטות על הסורבון נפרצו אצל הסטודנטים כל סכרי המילים. הביטויים לכך היו מגוונים: דיבור בעל-פה, שכלל שיחות, דיונים ונאומים ("דברו עם השכנים שלכם" קראה אחת הסיסמאות); עלונים, כרוזים ועיתונים, וכתובות קיר (גרפיטי) שכיסו את קירות הסורבון ורחובות הרובע הלטיני. בכתובות הללו, שהיו אמצעי תקשורת זול, יעיל ומהיר, הושקעו מאמצים רבים, וחלקן ביטאו היטב את אופן החשיבה הפסטיבלית-האוטופי של המורדים: "הדמיון לשלטון", "אסור לאסור", "היו ריאליסטים: דרשו את הבלתי-אפשרי" ו"הבה נהיה ראויים לחלומותינו". הדיבור המשוחרר, שעליו כתב דה-סרטו, כלל גם דימויים חזותיים, והללו פלשו למרחב הציבורי באמצעות כרזות פשוטות, חד-צבעוניות, שביטאו את המחאה. הן הודפסו באלפי עותקים בבית-הספר הגבוה לאמנויות בפריס, שגם עליו השתלטו הסטודנטים, והודבקו ברחובות. גם בהן, כמו בכתובות הקיר, נעשה שימוש בלשון תמציתית, אירונית-פואטית, כמו באותה כרזה שבה צוירה אבן רחוב ומעליה הכיתוב "פתק הקלפי של הצעירים מגיל 21".

הפגנות ומתרסים – מערכה שנייה ואחרונה

בעת שהסטודנטים התמקדו בנעשה בסורבון, התרחבה השביתה הכללית בהדרגה לבתי-חרושת, מוסדות חינוך ושירותים ציבוריים ברחבי צרפת, עד אשר הקיפה כמה מיליוני שובתים ב-20 במאי. לרגע נראה היה כאילו התקוות של ה"מהפכנים" עומדות להתגשם, ונס המרד עובר לידי הפועלים אשר יפילו, בשיתוף עם ה"שמאל החדש", את המשטר הגוליסטי. אולם שני אירועים גרמו לסטודנטים לצאת שוב לרחובות האחד היה ההחלטה של שר הפנים, כריסטיאן פושה (Fouchet), לאסור על כהן-בנדיט, שיצא לגרמניה ב-22 במאי, לשוב לצרפת מטעמים של שמירה על הסדר הציבורי. הסטודנטים התארגנו במהירות להפגנת מחאה וניסו לצרף אליהם את הפועלים. אולם האיגוד המקצועי הקומוניסטי סירב לתמוך ב"אנרכיסט הגרמני", ולפיכך יצאו כ-7,000 סטודנטים מן הרובע הלטיני לעבר בית-הנבחרים במטרה להיפגש עם נציגים של מפלגות השמאל שתמכו בהם. "כולנו יהודים גרמנים" הייתה הסיסמה שהשמיעו בשעת הצעדה – משפט רב-משמעות, שהצטרף לאזכורים האחרים של מלחמת העולם השנייה. הצעדה נחסמה על-ידי המשטרה, ושוב עבר

לילה של עימותים אלימים, שבמהלכם נעשה ניסיון להצית את סניף המפלגה הגוליסטית הסמוך לבית-הנבחרים.

האירוע השני היה ההחלטה של שני איגודי הפועלים המובילים לפתוח במשא ומתן עם הממשלה על העלאה בשכר ושיפור בתנאי העבודה בתמורה לסיום השביתה הכללית פירושו של משא ומתן כזה היה ויתור על כל אופק מהפכני, ומשום כך ניסו הסטודנטים למשוך את הפועלים לצדן על-ידי הפגנה שהתחילה ביום שישי, 24 במאי, בשעת הערב, בכיכר שבחזית תחנת הרכבת של ליון. התחנה נמצאת במזרח העיר, לא הרחק מכיכר הבסטייליה, ומיקום ההפגנה שם היה בגדר פלישה סטודנטאילית לטריטוריה פועלית באותו יום אחרי הצהריים ערך CGT שתי "הפגנות נגד" בו-זמניות בהשתתפות של כ-10,000 איש בכל אחת, בגדה הימנית ובגדה השמאלית, כדי להוכיח כי הפועלים אתו. אבל הצלחתו הייתה חלקית בלבד: הקהל שנאסף בתחנת ליון, כ-25 אלף איש, כלל גם סטודנטים וגם פועלים. הם צעדו יחד לעבר כיכר הבסטייליה, ולאחר שהמשרה חסמה את דרכם התפצלו לשתי קבוצות. האחת המשיכה למערב העיר, לרבעים של מעמדות הביניים, ושם היא התעמתה עם השוטרים, הרסה חנויות ומכוניות, ועשתה ניסיון להצית את בניין הבורסה; השנייה צעדה לרובע הלטיני, התקיפה את תחנת המשטרה של הרובע החמישי והקימה שורה של מתרסים, שסביבם התנהלו קרבות רחוב עד אור הבוקר. זה היה "ליל המתרסים השני", שנחשב אלים אף יותר מן הראשון, אך גרם לכך, שדעת-הקהל החלה פונה נגד הסטודנטים. אחר-כך התברר, כי ראש הממשלה פומפידו הורה למשטרה לאפשר למפגינים להגיע למערב העיר ולגרור להרס על מנת "להעיר את הבורגנים של הרובע השמיני" (דנסט, עמ' 232).

השביתה הכללית הוסיפה להתפשט בשבוע האחרון של מאי, מניין השובתים הגיע ל-10 מיליון איש בקירוב ונגרם שיתוק כמעט מוחלט לחיי היומיום ברחבי צרפת בה בעת התחילו הגופים הפוליטיים של השמאל הלא-קומוניסטי לפעול על מנת להביא להחלפת המשטר הגוליסטי. שני האיגודים המקצועיים שהנהיגו את המרד לקחו חלק במאמצים הללו, והם ארגנו ב-27 במאי אספה באצטדיון הרוגבי שרלטי (Charléty), שבדרום פריס, סמוך למעונות הסטודנטים. הן המארגנים והן המשטרה, שנתנה את אישורה, העדיפו התכנסות במקום סגור כדי להימנע מאלימות, אך למרות זאת קדמה לאספה הפגנה של כמה אלפי סטודנטים שהתחילה ברובע הלטיני והסתיימה באצטדיון. היציעים, המכילים כ-30 אלף איש, היו מלאים עד אפס מקום, הקהל הקשיב בנימוס לנאומים של המנהיגים השונים והתפזר בשקט. הפוליטיקאי שכולם המתינו להופעתו, הסוציאליסט פייר מנדס פרנס (Mendés France), יריבו הוותיק של דה גול, נותר בסופו של דבר מאחורי הקלעים, אולם לא היה ספק כי הוא ממשיך לפעול יחד עם הסטודנטים כדי להפיל את השלטון.

שתי ההפגנות הגדולות האחרונות של חודש מאי לא אורגנו על-ידי הסטודנטים, אך הן היו עדות לכללי המשחק החדשים שנקבעו במהלך חודש מאי על-ידי המורדים: על מנת להוכיח עוצמה פוליטית, יש צורך להפגין גם שליטה ברחוב את זאת ניסו להראות יריביהם של הסטודנטים, הקומוניסטים והגוליסטים, כל אחד בדרכו שלו. הקומוניסטים המשיכו, באמצעות הארגון המקצועי שלהם, לנהל משא ומתן עם הממשלה סביב דרישות הפועלים השובתים, וכדי לחזק את מעמדם ארגנו ב-29 במאי הפגנת פועלים שצעדה במסלול לא-שגרתי: מכיכר הבסטייליה לתחנת הרכבת סן-לזר (Saint-Lazare) במערב העיר, לא הרחק מארמון האליזה, מקום מושבו של נשיא הרפובליקה. היה בכך איום מרומז על שלטונו של דה גול,

ו-200 אלף המפגינים הממושמצים, שבראשם צעדו מנהיגי המפלגה, קראו סיסמאות כגון "דה גול התפטר" ו"ממשלה עממית", אולם איש לא ראה בכך ניסיון הפיכה של ממש.

הגוליסטים, בניגוד לקומוניסטים, לא היו מורגלים בהפגנות, שהיו חלק מן המסורת של הפעילות הקולקטיבית של כוחות האופוזיציה. אולם על מנת לבסס מחדש את מעמדם נאלצו אף הם לצאת לרחוב, ועשו זאת בצורה כה מרשימה עד כי הכף החלה נוטה לטובת המשטר. קדמו להפגנה שתי פעולות דרמטיות של דה גול. היעלמותו המסתורית ביום 29 במאי, שהולידה גל של שמועות ועוררה חרדה בציבור לגבי ה"חלל הריק" שנוצר בלב השלטון; ושידור הרדיו ביום המחרת, שבו בישר לאומה כי הוא מתכוון להישאר על כיסא, לפזר את בית-הנבחרים ולקיים בחירות בהקדם האפשרי. השידור הזכיר, ולא במקרה, את הימים ההרואיים שבהם שידר דה גול ברדיו מלונדון לצרפת הכבושה. ההפגנה, שהתחילה שעה וחצי אחרי השידור, עמדה גם היא בסימן של פטריוטיות ואחדות לאומית, ונועדה להחזיר לנשיא את הלגיטימיות שאיבד במהלך חודש מאי. המסלול, מכיכר קונקורד במעלה שדרות שנז-אליזה לשער הניצחון, היה תזכורת למצעד הניצחון של דה גול ב-26 באוגוסט 1944, אך גם בגדר פעולת "טיהור" של המרחב לאחר "חילולו" על-ידי הפגנת הסטודנטים ב-7 במאי. כ-400 אלף איש צעדו בהפגנה, תוך שימוש במערכת סמלים נגדית לזו של הסטודנטים: ה"מרסייז" במקום ה"אינטרנציונל"; דגל הטריקולור במקום הדגלים האדומים והשחורים, וסימן הניצחון V במקום האגרופ המונף. הסיסמאות שנשמעו ביטאו את התמיכה בנשיא ("דה גול לא לבד"), את החשש שנוצר במהלך ההפגנות והשביתות מפני השמאל הקיצוני ("הקומוניזם לא יעבור"), אך גם את ההתייחסות אל הסטודנטים כאל גוף זה, אנטי-לאומי ("כהן-בנדיט לברלין", "כהן-בנדיט לדכאו"). בשער הניצחון נערך טקס זיכרון מסורתי ליד קבר החייל האלמוני בהשתתפות חברי ממשלה וחיילים משוחררים עטורי מדליות תרועת חוצצרה, הדלקת להבת התמיד ודקת דומייה. עם זאת, בעוד שבשנת 1944 הלך דה גול כמנצח בראש הצועדים, בשנת 1968 הוא נותר ספון בארמון האליזה.

למחרת ההפגנה הגוליסטית הודיעו כל המפלגות, לרבות הקומוניסטים, כי הם ישתתפו בבחירות, והשובתים התחילו לחזור למקומות העבודה. המחסור הגובר במזון ובדלק והפסקות החשמל התכופות עוררו את החשש מפני כאוס פוליטי וחברתי, וזירוז המשא ומתן בין CGT לממשלה הבטיח, כי הפועלים לא יצאו בידיים ריקות מן המשבר. הסטודנטים לא ויתרו, וניצלו את שתי הזירות שהיו ברשותם כדי להתנגד ל"שיבה לסדר". בשבת, 1 ביוני, הם יצאו להפגנה שחצתה את הרובע הלטיני, בסיסמה "בחירות – בגידה". באותו ערב נשא כהן-בנדיט, שחזר לצרפת בחשאי, נאום באמפיתאטרון של הסורבון ובו קרא לפועלים לא להפסיק את השביתה "תמורת פתק הצבעה". במשך השבוע יצאו הפגנות אחדות של אלפי סטודנטים אל בתי-חרושת באזור פריס על מנת לעודד את הפועלים להמשיך לשבות. אולם היה זה קרב מאסף. רוב הפועלים חזרו לעבודה, וגם מי שהמשיכו לשבות עשו זאת בדרך-כלל כדי לשפר עמדות במשא ומתן עם המעסיקים.

הפער בין הלך הרוח של הסטודנטים, שהתאכזבו מהתנפצות החלום המהפכני, וזה של הציבור הרחב, המשיך להתרחב גם בשבוע השני של יוני. הדגישה אותו תגובת הסטודנטים למותו של ז'יל טוטן (Tautin), תלמיד תיכון וחבר בארגון המאוואיטי, שטבע בנהר הסיין ב-10 ביוני לאחר עימות עם שוטרים. כבר באותו ערב התארגנה במהירות הפגנת מחאה של 5,000 אלפים סטודנטים ברובע הלטיני, שהסתיימה בתגרות אלימות עם המשטרה. ההפגנה למחרת כבר מנתה כ-10,000 סטודנטים ותלמידי תיכון מכל הארגונים: היא התחילה בכיכר שבחזית

תחנת רכבת מזרח (Gard de l'Est), ברובע הפועלים, והסתיימה ברובע הלטיני, בקרבות רחוב סביב שבעים ואחד מתרסים. התוצאות של "ליל המתרסים השלישי" היו חמורות עוד יותר מאלה של קודמו: 194 סטודנטים פצועים, 650 סטודנטים עצורים, 72 שוטרים פצועים והרס רב בגדה השמאלית. ביום המחרת, 12 ביוני, הכריזה הממשלה על פיזור 11 ארגוני סטודנטים שמאלנים ועל איסור הפגנות במהלך מסע הבחירות שיערך במחצית השנייה של חודש יוני. ביום ראשון, 16 ביוני, נכנסה המשטרה לסורבון ופינתה את הבניין ללא התנגדות שני המרחבים הציבוריים שנפתחו במאי בפני הסטודנטים שבו ונסגרו.

כישלונות, הישגים ופרשנויות

במבט ראשון נראה היה, כי מרד הסטודנטים הסתיים בכישלון מוחץ. כיסאו המתנדנד של דה גול התייצב מחדש והסדר החברתי הושב על כנו; הבחירות חיזקו את מפלגת השלטון וכוחן של מפלגות השמאל ירד. אולם כאשר בוחנים את פני הדברים בטווח הארוך, התמונה משתנה. לגבי דה גול עצמו סימן מרד הסטודנטים את התחלת הקץ. באפריל 1969 הוא ביקש לקבל מחדש את אמון הציבור באמצעות משאל עם על אודות הצעה לרפורמה בסדרי השלטון המקומי, והתפטר לאחר ההפסד. לגבי הסטודנטים היו השנים הבאות תקופה שבה חלק מדרישותיהם החלו להתממש. בנובמבר 1968 העביר שר החינוך החדש, אדגר פור (Faure) חוק רפורמה במערכת ההשכלה הגבוהה אשר העניק לאוניברסיטאות את היכולת לנהל את עצמן ולצמצם את תלותן בשלטון המרכזי, ואפשר לסטודנטים, למרצים הזוטרים ולסגל המנהלי להשתתף באופן פעיל בניהול האקדמי. אוניברסיטת פריס, למשל, פורקה לכמה אוניברסיטאות עצמאיות, ובאחת מהן – פריס 8 ונסן (Vincennes) – נעשו ניסויים פדגוגיים רדיקליים ברוח ההצעות שהעלו במאי 1968. גם החברה והתרבות הצרפתית עברו שינויים, אם כי איטיים וסמויים, והם לא נבעו תמיד מחקיקה או מבחירות. נשבר מבנה הכוח הפטריארכלי, הנוקשה והריכוזי, שאפיין ארגונים רבים בממשל הציבורי ובסקטור הפרטי, וגברה הדרישה לניהול משותף ולדמוקרטיזציה פנימית המונופול של המדינה על אמצעי התקשורת האלקטרוניים התחלף בריבוי ערוצים, שנתנו ביטוי למגוון רחב יותר של קולות נוסף לכך, המרחב הפוליטי נעשה גמיש יותר ונכנסו אליו קבוצות חדשות – נשים, הומוסקסואלים, ילדי מהגרים, ו"ירוקים" – שהגדירו מחדש את סדר היום הציבורי.

שלוש גישות עיקריות ניכרות בהסברים הרבים לאירועים הדרמטיים של מאי-יוני 1968. שתיים מביניהן מתעלמות מתפקיד הסטודנטים או ממעטות בחשיבותן האחת ליברלית ומיוצגת על-ידי הסוציולוג ריימון ארון (Aron), והיא מציגה את מכלול האירועים כ"פסיכודרמה" קולקטיבית, שהייתה מבוססת על אשליות מסוכנות והסתיימה – למרבה המזל – כמעט בלא-כלום; האחרת מרקסיסטית, שאחד מהאוחזים בה הוא הקומוניסט ולדק רושה (Rochet), והיא מסבירה את האירועים כתוצאה של משבר נוסף בהתפתחות הקפיטליזם, ומדגישה את תפקיד מעמד הפועלים בהתפתחות המרד של מאי. הגישה השלישית, שאותה מוביל הסוציולוג אדגר מורין, מקדישה, לעומת זאת, תשומת-לב מיוחדת לסטודנטים, מבליטה את הממד הפסטיבילי-המשחקי במרד של שנת 1968, ורואה בו מעין "טקס חניכה" קולקטיבי לקראת כניסה אל עולם המבוגרים תוך ניסיון לשנותו.

שתי הגישות הראשונות מתעלמות, כל אחת באופן אחר, מן העובדות שאינן מתיישבות עם מסגרת ההסבר: הראשונה ממזערת את עוצמת המשבר של מאי-יוני 1968 ואינה מביאה בחשבון את הרפורמות שהתרחשו אחריו, ואילו השנייה מתעלמת ממצבו הטוב של המשק הצרפתי בתחילת שנת 1968. היתרון בתפישתו של מורין הוא ההתייחסות לסטודנטים כאל

קבוצה אוטונומית של צעירים, שמסוגלת להוביל מהלך מהפכני בעל תהודה בחברה הצרפתית. גרסה מעודכנת יותר של גישה זו מציגה ההיסטוריונית עמנואל לוייה (Loyer), שמבליטה את הממד התרבותי של מרד הסטודנטים, ואת ההסתמכות שלהם על השפה ככוח שאמור לשנות את החברה.

עם זאת, כל פרשנות אשר תנסה למצות את המהות של מרד הסטודנטים בצורה חד-ממדית, תחטא למורכבות שלו. בגלל המעמד הלימינלי של הסטודנטים בשולי החברה הצרפתית, כבר לא נוער אך עדיין לא מבוגרים, הייתה פעילותם מלאה סתירות פנימיות וניגודים: הם כוננו תנועה מהפכנית, אך לא רצו לכבוש את השלטון כי אם לפורר אותו; היו להם תוכניות רציניות, מרחיקות לכת, לגבי שינוי פני החברה, אך הם עשו שימוש אינטנסיבי בכל סוגי ההומור. אירוניה, פרודיה וסאטירה.

לבסוף, המרד שלהם היה סוג של פסטיבל, אך היה לו גם פן אלים, שהתבטא במאות פצועים בקרבות רחוב ובהרס פיסי רב לסביבה העירונית. היה זה אירוע קרנבלי, אבל כפי שלימדו אותנו האנתרופולוג ויקטור טרנר (Turner), חוקר הספרות מיכאיל בחטין (Bakhtin) וההיסטוריון איב-מרי ברסה (Bercé), הצד השני של הקרנבל הוא ההתפרצות האלימה. הניסיון לחרוג מחיי היומיום וליצור סיטואציה שבה תמומש האוטופיה עשוי להוביל הן לפסטיבל של אחווה והן למרד אלים. הקיום של השניים, אחוזים זה בזה, הוא עדיין חלק מהחידה של מאי-יוני 1968.

פרופסור אבנר בן-עמוס מלמד היסטוריה של החינוך בבית-הספר לחינוך באוניברסיטת תל-אביב. בין פרסומיו הספר *Funerals, Politics and Memory in Modern France, 1789-1996*, שהופיע בהוצאת אוניברסיטת אוקספורד בשנת 2000. מאמרו "המארסייז, הפנתיאון, הטריקולור וכל השאר: המהפכה והתרבות הפוליטית בצרפת", הופיע ב**זמנים** 31/30, קיץ 1989.

דוא"ל: benamos@post.tau.ac.il

לקריאה נוספת:

גי דבור, **חברת הראווה**, תרגמה דפנה רז, תל-אביב 2001.

ראובן מירן, **מאי 68: גרפיטי על קירות הסורבון**, בנימינה 2008.

פטריק סיל ומורין מק-קונביל, **המהפכה הצרפתית 1968**, תרגם אהוביה מלכין, תל-אביב 1969.

Adrien Dansette, *Mai 68*, Paris 1971.

Andrew Feenberg and Jim Freedman, *When Poetry Ruled the Streets. The French May Events of 1968*, New York 2001.

Emmanuelle Loyer, *Mai 68 dans le texte*, Paris 2008.

Michelle Perrot, Madeleine Rebérioux and Jean Maitron (eds.), *La Sorbonne par elle-même*, Paris 1968.

Alain Schnapp and Pierre Vidal-Naquet (eds.), *Journal de la commune étudiante, textes et documents, novembre 1967–juin 1968*, Paris 1969.

Michael Seidman, *The Imaginary Revolution. Parisian Students and Workers in 1968*, Oxford 2004.